

Neprirodzená prirodzenosť

Jana Sošková; jana.soskova@ff.unipo.sk

Abstrakt: Pozadím autorkiných úvah je radikálna kritika umenia a vedy J. J. Rousseauom a prirodzené estetické a morálne sklony človeka, vymedzené I. Kantom v predkritických prácach. Umenie 20. storočia podľa autorky odhaľuje (komentuje, extrémne zveličuje, premýšľa, kritizuje, pomenúva, metaforizuje, kladie otázky) problémy „prirodzenosti súčasného človeka“. Autorka poukazuje na možné dôsledky Rousseauovej kritiky umenia a vedy v súčasnosti a na posuny prirodzených estetických sklonov, pomenovaných Kantom v súčasnom umení.

Kľúčové slová: J. J. Rousseau, prirodzenosť človeka, I. Kant, estetické sklony, civilizácia a "neprirodzenosť" človeka, súčasné umenie a neprirodzenosť človeka .

Abstract: The background of the author's thoughts is a radical critique of art and science by J. J. Rousseau and genuine aesthetic and moral disposition of a human being outlined by I. Kant in his pre-critic works. According to the author, the art of twentieth century reveals (comments, extremely magnifies, contemplates, designates, creates metaphors, asks the questions) problems of a "nature of a contemporary man". The author illustrates possible consequences of Rousseau's critique of an art and science in the present and the shifts of natural aesthetic dispositions, as named by Kant in the contemporary art.

Keywords: J. J. Rousseau, naturalness of a human being, I. Kant, aesthetic inclinations, civilisation and factitiousness of a man, contemporary art and factitiousness of a man.

J. J. Rousseau považuje prirodzené podmienky za zásadné pri vzniku jazyka, vzťahov medzi ľuďmi, správania, mravnosti, rytmu a hudobného vyjadrovania t.j. kultúry. Podobne aj za vznik slova, písma, metaforického vyjadrovania, t.j. umenia (mimochodom podľa neho najskôr vzniklo metaforické vyjadrenie a až po ňom presné a účelné, s jednoznačným významom) boli zodpovedné prirodzené a prírodné podmienky. Pod nimi rozumie teplé a studené podnebie, spôsob obživy, spôsob prejavu inakosti a oddelenia jednotlivých spoločenských skupín. Vznik každého takého spôsobu vyjadrenia ľudí určitého prírodného prostredia, keď už raz bolo vytvorené, určovalo podľa neho vývoj ďalších schopností. Vznik písma, jeho vizuálna podoba ovplyvnila aj ukladanie znakov a tvorbu slov a viet. Rousseau poukázal, že špecifický vznik každej vlastnosti človeka (ako dôsledok odlišných prírodných podmienok) pôsobí funkčne na následne vznikajúce vlastnosti, čím sa predlžuje (či neustále potvrdzuje a obnovuje) prírodný základ určitej schopnosti ľudí a zároveň sa v nej prejavuje špecifická kultúrna funkčnosť, ktorá odlišuje danú skupinu ľudí od inej (Rousseau 2011a)

Kontroverzné reakcie vyvolala a dodnes vyvoláva Rousseauova Rozprava o vedách a umeniach alebo odpoveď na otázku Dijonskej akadémie, či obroda vied a umení prispela k očiste morálky z roku 1750 (Rousseau 2011b). Odpovede na rovnakú otázku sú aj v súčasnosti predmetom sporov a rozhodnutí rôznych inštitúcií (načo potrebujeme vedu a akou má byť, načo potrebujeme umenie a akým má byť). Rousseau bol presvedčený, že rozvoj vied a umenia neprispel k rozvoju človeka, najmä v oblasti jeho morálnej vyspelosti. Naopak. Rozvoj vied a umení považuje za škodlivý a nie obohacujúci, dokonca za príčinu morálnej degradácie človeka. Dovoľáva sa „návratu“ k nevedomosti a nevinnosti človeka, lebo o tieto atribúty obrala človeka práve veda i umenie. Návrat k nevinnosti a nevedomosti by mohol byť potvrdením či znovuobnovením nevinnosti človeka, ale spolu s tým aj jeho mravnosti v jej prirodzenosti.

Čo vyčíta Rousseau umeniu? Okázalosť, vyumelkovanosť reči, morálnu skazenosť, márnivú zvedavosť, nerest v príbytku múz, domýšľavosť umelcov... (Rosseau 2011b, s. 24-30). V duchu Sokratovej skepsy a v duchu vlastných pragmatických prístupov kritizuje Rousseau aj umenia aj vedy, aj umelcov aj vedcov. Vinníkmi pádu starobylého Grécka aj Ríma bolo podľa neho vlastne umenie. Hovorí: Pozrite sa na Grécko... Rodiaca sa literatúra ešte nestihla vnieť do srdc jeho obyvateľov skazenosť, ale krátko po sebe nasledoval pokrok v umení, rozklad mravov a macedonské jarmo... Rím, ktorý založili pastieri a preslávili roľníci, začal upadať v časoch Ennia a Terentia. Avšak po Ovidiovi, Catullovi, Martialisovi a zástupe necudných autorov – už len ich mená samé urážajú mravopočestnosť – sa Rím, niekdajší chrám cnosti, pretvoril na arénu zločinu, poškrvnu národov a hračku barbarov... Dejiny Konštantinopolu sú utkané z najnehanebnejšej zhýralosti a skazenosti, zo zrád, vražd a najotravnejších jedov.... taký je veru čistý prameň, odkiaľ vytryskli poznatky, ktorými sa honosí naše storočie (Rosseau 2011b, s. 24-25).

Čítanie Rousseovho textu v súčasnosti vyvoláva u čitateľov rad súhlasných i nesúhlasných reakcií na možné paralely, medzi stavom vedy a umenia v dobe Rousseauovej (osvietenstvo) a v dobe súčasnej (postindustriálna spoločnosť, globalizovaná kultúra a umenie, multikulturalizmus tohto sveta...) Vedci a umelci sú podľa Rousseaua „neužitoční občania“, a ich výtvyry sa nezrodili z dobrých úmyslov, alebo dobrých schopností. Podľa neho ...pôvod ľudských poznatkov nezodpovedá ľudskej predstave, ktorú si radi vytvárame. Astronómia sa zrodila z povery; rečníctvo zo ctižiadosti, nenávisť, zaliečavosti a klamstva; geometria z lakomstva, fyzika zo zbytočnej zvedavosti, všetky vedy, ba aj morálka z ľudskej pýchy. Vedy a umenia teda vďačia za svoj vznik nerestiam; keby uzreli svetlo sveta zásluhou cností, nepochybovali by sme toľko o ich výhodách (Rosseau 2011b, s. 32). Na adresu umenia formuluje ešte presnejšie motívy pôvodu. Čo by sme si počali s umeniami, keby ich neživil prepych? Načo by nám bolo právo, keby nejestvovala ľudská nespravodlivosť? Čo by sa dialo s históriou, keby nebolo tyranov ani vojen, ani sprisahancov? (Rosseau 2011b, s. 32). Pôvod vied a umení je teda podľa neho nerestný, nespravodlivý, je výsledkom nemravnosti ľudí a ich osobných záujmov. Ani vedci ani umelci preto nemôžu byť užitočnými, skôr škodcami. Vzdychá ...koľko nebezpečenstva, koľko scestnosti sa skrýva vo vedeckých výskumoch! Zdôvodňuje, že ak naše vedy charakterizuje pochybný cieľ, ktorý si stanovujú, ešte nebezpečnejšie sú účinky, ktoré vyvolávajú (Rosseau 2011b, s. 33). Pre Rousseaua bolo dôležitým posúdiť hlavne účel, význam, užitočnosť, praktický a merateľný úžitok z vied a umení. Ten však spravidla nenachádza ani vo vede ani v umení. Aj motivácia k vede alebo umeniu je podľa neho pochybnou a nemorálnou. Ide mu o merateľné „výsledky“ (v súčasnosti by sme povedali ekonomicky vyčísliteľné), ktoré by mali potvrdiť zmysel, význam a hodnotu vedeckého a umeleckého činu a výsledku. Pre Rousseaua množstvo neznámych „perohryzov“ a „pohodlných literátov“ iba mrhá štátnym majetkom. Rovnako títo „márniví a bezvýznamní krasorečníci, vyzbrojení nežiadúcimi paradoxnými tvrdeniami... podkopávajú základy viery a hubia počestnosť“ (Rosseau 2011b, s. 34). Podľa Rousseaua ešte väčším nežťastím je to, ktoré prináša literatúra a umenie, ktoré sa spájajú s prepychom vyvierajúcim z ľudskej pohodlnosti a márnomyseľnosti (Rosseau 2011b, s. 34).

Čo vlastne kritizuje a aké paralely v myslení by mohli vyvolávať jeho názory? Podľa nás Rousseau kritizuje veľmi určitý rozvoj vied a umení – taký, ktorý vedie k ľahkému prístupu k jeho výsledkom, t.j. keď sa numerickým počtom „vedcov“ a numerickým počtom „umelcov“ akoby degradovala kvalita a tým aj „výlučnosť“ tejto vyvolenej skupiny ľudí. Rousseau vlastne prvýkrát v dejinách pomenoval prejavy spotreby a komercie umenia a vedeckých výsledkov. Jeho kritika je však viac populistickou ako analytickou. Dovoľáva sa paradoxne exkluzívnosti vied aj umenia, ktoré by mali patriť a byť tvorené len pre úzky okruh zasvätencov a vyvolencov. Na ostatných môžu vedy aj umenia podľa neho pôsobiť zhubne a nemravné. Jeho vzorom je Sparta, kde bolo presne určené postavenie každého jednotlivca a jeho

úloha pre celú spoločnosť, kde poznatky aj umelecké diela mali presne vymedzený pragmatický účel. Z pragmatických pozícií kritizuje inštitúcie, vrátane univerzít ktoré dávajú priestor množstvu vedcov aj umelcov, aby miesto svojej vlastnej „geniality“ prejavovali iba schopnosti kompilácie skorších diel. Paradoxne, to, čo sám kritizoval, napríklad inštitucionálne podnety pre filozofické, vedecké a umelecké úlohy využil na to, aby napísal spomínaný spis a zverejnil ho, či aby získal cenu a verejnú akceptáciu filozofa a vedca medzi vtedajšími odborníkmi. Spis, o ktorom hovoríme napísal totiž za jeden rok na základe výzvy Dijonskej akadémie, ktorá položila otázku, či obroda vied a umení prispela k očiste morálky. Rousseauove úvahy v spomínanom spise prezrádzajú strach ich autora zo šírenia vedenia a poznania medzi širšími vrstvami spoločnosti. To považuje autor za neprirodzené, za škodlivé, najmä z morálneho hľadiska. Aj preto chce zachovať exkluzívnosť a výlučnosť vedeckého poznania a umenia len pre vybranú skupinu ľudí, v zásade pre géniov, ktorí nepotrebujú inštitúcie, ani ekonomické pobádanie, aby vytvorili niečo prevratné. Umenie podľa Rousseaua pôsobí na širšie vrstvy spoločnosti ako strata prirodzenosti človeka a strata jeho mravnosti, posilňovanej nevedomosťou. Umenie, ktoré hovorilo o ľudských slabostiach, zámeroch a problémoch mu pripadalo ako nerestné, nemravné, škodlivé.

V nadväznosti na J. J. Rousseaua ale aj D. Humea sa I. Kant zaoberá vo svojich Pozorovaniach o sklonoch k estetickým a etickým citom (Kant 1961, 1975a-d) pôvodom, prejavmi a zmyslom estetických a etických sklonov človeka. Považuje ich podobne ako Rousseau za prirodzené, prírodou dané sklony, odlišujúce jednotlivé národy a etniká v ich kultúre a mravnosti. Prirodzenosť v jeho chápaní bola určitá citová a pocitová predispozícia jednotlivca, daná príslušnosťou k národu, etniku (ktorý bol charakterizovaný prirodzenými sklonmi) a psychickým temperamentom jednotlivca. Vysvetľuje aká je prirodzená odlišnosť v prejavoch, vyspelosti, dôsledkoch týchto prirodzených sklonov k estetickým citom a etickým citom, vysvetľuje ako etické sklony sú závislé na estetických, ako etické sklony pôsobia na kultiváciu estetických prejavov, ako sa to prejavuje aj v schopnosti tvoriť umenie. Kant v dobovej súvislosti porovnáva Angličanov, Talianov, Francúzov, Nemcov, Holanďanov v ich estetických sklonoch a paralely týchto prirodzených typov nachádza aj v ázijskom svete. Porovnáva na základe európskeho východiska esteticko-etické predispozície u Japoncov, Arabov, Peržanov, Indov a Číňanov. Hoci Königsberg, kde Kant pôsobil bol geograficky veľmi blízko Slovanom, vôbec ich nespomína a ani neanalyzuje. O Poliakoch napísal jeden odstavec v poznámke, kde hodnotí skôr historickú udalosť ich panovníka. V podstate vytvára na základe národnej príslušnosti a príslušnosti k psychickému temperamentu určité všeobecné „schémy“ očakávaného správania aj vo vzťahu k estetickému prežívaniu a hodnoteniu, aj vo vzťahu k dispozícií konať morálne, respektíve mať vedomie o morálnych maximách. Rešpektuje, a tu sa vlastne necháva inšpirovať D. Humeom a J. J. Rousseauom, prírodné a geografické špecifiká ako sú napr. podnebie, prírodné danosti, geografické umiestnenie, teplotu vzduchu, ročné obdobia, veľkosť územia a pod. Nehovorí o nich podrobne, ale stručne akceptuje akoby známe špecifiká tohto typu. Vysvetľuje napríklad aká podoba vznešená a krásna je v tom ktorom národe, aký sklon k chápaniu tragického a komického je u jednotlivých národov, ako je ten ktorý národ disponovaný k morálnym činom. Podobne je to aj vo vzťahu k psychickým temperamentom – melancholikovi, cholericovi, sangvinikovi a flegmatikovi. V tej súvislosti jednoznačne považuje melancholický psychický temperament za najdisponovanejší k estetickým citom a naopak psychický temperament flegmatikov vylučuje z estetických dispozícií. „Pozorovania“ naplnia Kant príkladmi, ktoré si osvojil buď vlastnou skúsenosťou, alebo transformáciou myšlienok a postrehov D. Humea a J. J. Rousseaua. V rozhodujúcej miere však jeho praktické „príklady“ estetických a morálnych sklonov jednotlivých národov sú akési konkretizovania jeho logických zovšeobecnení a nie sú generované z empirických výskumov.

Aj morálny a aj estetický cit pochopil Kant ako cit a sklon vrodenný, daný prirodzenosťou (etnikum, temperament). Predpokladá však buď jeho kultiváciu a zdokonalenie alebo, ako on sám hovorí jeho „pád“, t.j. nestabilitu, rúcanie sa charakteru, ktoré vyvoláva rôzne vybočenia z uvedených prirodzených sklonov. V Kritike súdnosti, keď vysvetľuje podstatu a povahu estetických súdov, podstatu krásy a vznešena a povahu umenia sa príroda, prirodzenosť, nezainteresovanosť, t.j. nepodliehanie tlaku praktickej účelnosti a užitočnosti objavuje v základe jeho argumentov. V tom sa Kantov prístup k umeniu a umelcovi zásadne odlišuje od prístupu Rousseaua. Za pravé umenie, t.j. umenie génia (vrátane génia národa) považuje Kant iba umenie, ktoré nie je službyschopné, nemá pragmatické účely, ale je cieľom o sebe a pre seba. Rousseau o takom umení ani neuvažuje. Pre neho má umenie význam a zmysel iba vtedy ak slúži (pozitívne) pragmatickému účelu – t.j. mravnosti. Z tejto pragmatickej pozície je vedená Rousseauova kritika súdobého umenia a obviňovanie umenia zo šírenia nemravnosti. Na rozdiel od Rousseaua v Kantovej koncepcii umenia prevláda chápanie umenia na základe účelu a významu v ňom samom. Kant za estetické umenie považuje nie umenie, ktoré je tvorené pre praktický účel, alebo ktoré je tvorené podľa vopred stanovených vzorov, alebo kvôli nejakému úžitku, ale iba umenie, ktoré je umením génia. Génus je v jeho chápaní prírodným darom, ktorý tvorí exemplárne diela, nenapodobňuje, ale vytvára dielo, hodné napodobenia inými. Príroda je tým, kto je „zodpovedný“ za dielo, z čoho vyplýva aj to, že génus nemá vopred stanovené pravidlá tvorenia, lebo ich on sám dielom vytvára, že génus, hoci jeho zručnosť je vycibrená, tvorí vzory pre iných – v podstate pre následných „napodobňovateľov“, že génus ani „nevie“ ako tvorí, lebo cez neho prehovára príroda. Kant bol presvedčený, že umenie je iba umením génia ako prírodného daru, a jeho jediným účelom je byť umením génia. Iný účel také umenie nemá, nanajvýš stať sa vzorom pre napodobenie tých, ktorí nie sú géniami, a sú odkázaní na „napodobenie“ géniov. Všetko ostatné „umenie“, ktoré vzniká napodobením vzorov, a ktoré má vopred stanovený praktický účel je Kantom označené za remeslo (pozri: Sošková 2012, s. 55-68).

V pohľade na súčasné umenie sa vynára celý rad otázok. Bolo by možným aplikovať Rousseauov prístup k hodnoteniu súčasného umenia? Je možné na adresu súčasného umenia povedať, že ničím neprispelo k mravnosti, ale skôr sa stalo výrazom či nabádaním na porušenie mravných princípov? Ako je to s „prirodzenosťou“ človeka v súčasnom umení? Je možné aplikovať Kantovo vysvetlenie prirodzených etických a estetických sklonov (ich zdokonalenie, alebo pády) na súčasné umenie a súčasné národnostné a etnické umelecké prejavy? Je možné ešte hovoriť o „génioch“ v umení na prelome 20. a 21. storočia? Akú „prirodzenosť“ človeka je možné identifikovať zo súčasného umenia, ktoré dávno prekonalo aj klasicistické spôsoby tvorby ako v čase Rousseaua, aj romantické spôsoby nazerania ako v Kantovej dobe? Aké je umenie, ktoré prešlo skúsenosťou moderny a postmoderny? Naša súčasnosť je veľmi vzdialená vybočeniam moderny, expresionizmu a postmoderny. Nezriedka sa objavujú názory, ktoré význam a dosah vybočení moderny a následných „izmov“ i transformácie expresionizmu a postmoderny vyhodnocujú ako nevyhnutný „koniec“ umenia, či „koniec dejín umenia“ (pozri: Danto 2008). Umenie moderny je považované za „neprirodzené“ z pohľadu dejín umenia a rovnako ako „neprirodzené“ dokonca aj v porovnaní s modernou vyznieva súčasné umenie. Rousseauovský paradox sa aktualizuje aj v súčasnosti. Na jednej strane je súčasné umenie posúvané do pozície hlavného „vinníka“ produkcie vzorov straty mravných zábran, respektíve prirodzenej mravnosti ľudí, na druhej strane sa očakáva nutná obroda umenia na báze zvýšenia zodpovednosti a „účelnosti“ umenia vo vzťahu k pragmatickým morálnym očakávaniam (pozri: Shusterman 2003).

Čo hovorí súčasné umenie o „prirodzenosti“ človeka? Umenie hovorí o radikálnych a nezvratných zmenách v prirodzenosti človeka, ktoré spôsobila civilizácia a kultúra. Hovorí a v určitej extrémnej nahote ukazuje, čo vstupuje do „prirodzeného sveta“ súčasného človeka, nakoľko je tento umelý svet tzv.

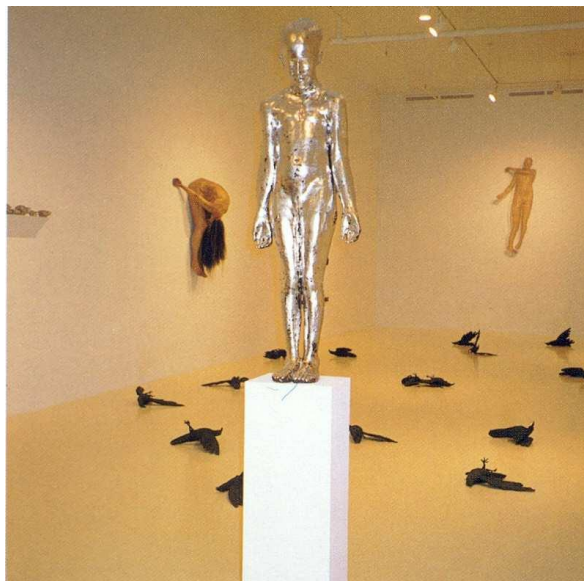
„prirodzeným“ prostredím pre život, myslenie, cítenie a konanie človeka, vrátane morálneho konania. Umelecké obrazy, metafory, extrémne zveličenia o posunoch ľudskej prirodzenosti sú nepríjemné, niekedy šokujúce, inokedy urážajúce, ale aj fascinujúce, odpudzujúce a priťahujúce zároveň. V materiáloch, ktoré súčasné umenie používa, v obrazoch a metaforách, ktoré ponúka, v ironických úškľabkoch, ktoré vnucuje súčasné umenie, vo fragmentoch hovorí o „prirodzenosti“ súčasného človeka. Prirodzenosť súčasného človeka sa prejavuje viac v civilizačných a kultúrnych transformáciách: komunikuje elektronicky, býva v mestských aglomeráciách či už vybavených infraštruktúrou, alebo v prehustených predmestiach veľkomiest bez potrebnej a štandardnej infraštruktúry, väčšinu denného času trávi v zamestnaní a v dopravných prostriedkoch, presúvajúcich človeka do a z práce, voľný čas väčšinou trávi pasívnym prijímaním informácií z masovokomunikačných prostriedkov, atď. Súčasnú umenie používa umelé materiály, vyskytujúce sa v „prirodzenom“ živote súčasného človeka, zaznamenáva a komentuje život a jeho extrémne podoby v tomto umelom prostredí. Vnímanie takého umenia je viac „nepáčiacim“, neuspokojivým, sotva môže prinášať katarziu. Skôr potvrdzuje a znásobuje bezradnosť a dezilúziu človeka. Umenie hovorí kým a čím sa človek v 20. storočí stal, aký je, a aké je aj prostredie, v ktorom sa jeho existencia odohráva. V tom spočíva aj podstata etického diskurzu súčasného umenia, pretože ukazuje rozsah a limity „prirodzenosti“ človeka 20. storočia. Ak to umenie robí so všetkými pôsobivými efektmi a emocionálnymi dosahmi na vnímateľov, treba ho považovať za „tvorcu“ týchto excesov, alebo za vinníka?

Kultúra a umenie boli v dejinách chápané vždy ako „kultivácia“, t.j. zušľachtenie človeka. Človek sa posúval svojimi vedomosťami, citmi, prejavmi smerom k šľachetnosti, vnímavosti voči iným ľuďom, kultúram a hodnotám, k rešpektovaniu toho druhého. V XXI. storočí sa rozmnožili názory, v ktorých prevláda pocit akéhosi „ohrozenia“ ľudskej umením. Súčasnú umenie je považované za hrozbu kultúry, za „padlé“ umenie, odľudštené, odumelečené, nepriateľské voči človeku. Zdá sa, že sa našiel „vinník“ za všetky excesy ostatných storočí. Je to mrazivé zistenie. Nie preto, žeby som ho považovala za oprávnené a nebudaj pravdivé. Mrazivé je to preto, že výrobok, zhotovenie, účelný produkt, umelý anonymný prefabrikát zvíťazil nad tvorením a osobnou výpoveďou umelca. Zvíťazil masový úškľabok nad intímnym dialógom dvoch osobností – umeleckého tvorcu a prijímateľa umeleckého diela. Prečo sa máme „báť“ umenia, ktoré bolestne, niekedy kruto, inokedy ironicky, neočakávane, v neobvyklých materiáloch a obrazoch, s krivou grimasou, alebo bezmocným povzdychom pomenúva a obrazmi odhaľuje pravú podstatu toho, kam sa až človek dostal vo svojej bezbrehosti? Myslím, že naše obavy sa obracajú nesprávnym smerom. Zatracujeme toho, kto pomenúva a odkrýva pravdu a velebíme toho, kto ponúka lacnú zábavu a dočasné potešenie. Hrozba a pád neprichádza od umenia, pretože ono je stále tvorením, ale od prefabrikovaných produktov, ktoré sú vyrábané kvôli okamžitej spotrebe. PVC produkty si vynucujú chvíľkovú pozornosť a v tejto „chvíľke“ sa zároveň spotrebúvajú. Sú na jedno použitie, na jeden pohľad, na jedno počutie a hoci si akokoľvek privlastňujú podoby „umenia“ a predstierajú „tvorenie“, stále zostávajú umelým, prefabrikovaným, šablónovitým výrobkom, ktorý nestojí za druhý pohľad, pretože jeho hodnotová prázdnota je spálená jediným pohľadom. Práve v tom spočíva pasca. Nemožnosť „druhého“ pohľadu na PVC produkty vyvolávajú nekonečnú produkciu ďalších spotrebných produktov, určených na jedno použitie. K umeniu je možné a potrebné sa neustále vracieť, znovu a znovu ho vnímať, pretože každá nová generácia v ňom odhaľuje pre seba nové hodnoty. Prefabrikát sa spotrebúva jedným použitím. Niet k čomu sa vrátiť. Je to najväčšia hrozba kultúry a Rousseauovský návrat k „sladkej“ nevedomosti.

Umenie nie je vinníkom "neprirodzenosti" súčasného človeka. Je skôr svedkom transformácie "prirodzenosti" človeka, ktorú vniesla civilizácia do prirodzených sklonov človeka.

Obr. 1: Juan Muñoz - Miesto zvané cudzina (1996)

Obr. 2: Kiki Smith - Jerseyské vrany (1995)

Obr. 3: Kiki Smith - Lilith (1994)

Obr. 4: Kiki Smith - Bez názvu (1995)

Literatúra:

- [1] DANTO, A., C. 2008. Zneužitie krásy. Alebo estetika a pojem umenia. Bratislava: Kalligram.
- [2] KANT, I. 1961. Beobachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen. 1764. In: KANT, I.: Frühschriften. Zweiter Band. Schriften aus den Jahren 1762-1768. Berlin: Akademie Verlag.
- [3] KANT, I. 1966a. Antropologia z pragmatičeskoj točky zrenija. (1798). In: KANT, I. Sočinenija v šestitomach. Tom 6. AN. Moskva: „Mysl“ 1966, s. 350-587.

- [4] KANT, I. 1964b. Nabľudeniya nad čuvstvom prekrasnovo i vozvyšennovo. 1764 In: KANT, I.: Sočinenija v šestitomach. Tom 2. Moskva, s. 127-183.
- [5] KANT, I. 1964c. Priloženija k nabľudenijam nad čuvstvom prekrasnovo i vozvyšennovo. I zposmertnovo izdannych rukopisej 1764 goda. In: KANT, I.: Sočinenija v šestitomach. Tom 2. Moskva, s. 187-224.
- [6] KANT, I. 1966. Spor fakultetov (1798) In: KANT. I.: Sočinenia v šestitomach. Tom 6. AN. Moskva: „Mysl“ s. 313-348.
- [7] KANT, I. 1975. Kritika soudnosti. Praha: Odeon.
- [8] ROUSSEAU, J., J. 1949. O pôvodu nerovnosti mezilidmi. Praha: Svoboda.
- [9] ROUSSEAU, J., J. 2011a. Esej o pôvodu jazyků. FF UK Praha: Prostor.
- [10] ROUSSEAU, J., J. 2011b. Rozprava o vedách a umeniach. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku Slovenských spisovateľov.
- [11] SHUSTERMAN, R. 2003. Estetika pragmatizmu. Krása a umenie života. Bratislava: Kalligram.
- [12] SOŠKOVÁ, J. 2005. Reflexie hodnotovej situácie umenia súčasnou estetickou teóriou. In: SISÁKOVÁ, O. (ed.): Filozofia-Veda-Hodnoty II. Prešov: FF PU, s. 18-32.
- [13] SOŠKOVÁ, J. 2006/7. Immanuel Kant a súčasná estetika. Studia Aesthetica IX. Prešov: FF PU.
- [14] SOŠKOVÁ, J. 2008. Filozoficko-estetické reflexie „posthistorického“ umenia a súčasné medzidisciplinárne komunikácie. In: Studia Aesthetica X. Prešov: FF PU, s. 16-34.
- [15] SOŠKOVÁ, J. 2009a. Problémy „autentického“ umenia v globálnej kultúre. In: O interpretácii umeleckého textu 24. Autentické a univerzálne v tvorbe a interpretácii umenia. Nitra: FF UKF, s. 290-300.
- [16] SOŠKOVÁ, J. 2009b. Súčasnú umenie medzi estetikou a filozofiou. In: Studia Aesthetica XI. Prešov: FF PU, s. 27-49.
- [17] SOŠKOVÁ, J. 2010. Filozofia a umenie. Studia Aesthetica XII. Prešov: FF PU.
- [18] SOŠKOVÁ, J. 2012. Prírodné a kultúrne podmienky estetických citov v Kantových prácach. In: BELÁS, I., KYSLAN, P., ZÁKUTNÁ, S. (eds.): 9. Kantovský vedecký zborník. Prešov: FF PU, s. 55-68.

Prof. PhDr. Jana Sošková, CSc.
Inštitút estetiky, vied o umení a
kulturologie
FF, PUv Prešove
jana.soskova@ff.unipo.sk

www.casopisespes.sk
